

על חמות וכלות

אלמנה חסרת ילדים להינשא לאחד מבני משפחת בעלה המנוח.³ פגיעותן של נשים אלה, שנותרו לבדן ללא אדם שיפרנס אותן, מצריכה חוקים כאלה. סביר להניח שערפה ורות הניחו באופן טבעי (ומוצדק) שהן ילוו את נעמי בחזרה לעיר הולדתה, ושם היא תספק לכל אחת מהן בעל מקרב בני משפחתה.

בנאומה, נעמי מבהירה בבירור שזה לא עומד לקרות. נעמי לא יכולה להבטיח לכלותיה בעל בבית לחם. לה עצמה אין עוד בנים, ושום תקווה לספק בנים, בטח שלא בפרק זמן סביר. אנו יכולים רק לנחש מהי הסיבה שנעמי לא שוקלת קרובים אחרים, דוגמת בעז או הגואל, כבעלים פוטנציאליים לכלותיה. אולי הסיבה היא שהחוק היהודי לא מתנה זאת כמחויבות חוקית רשמית. מעבר לכך, ייתכן כי נעמי אינה יודעת האם קרובים אלה עודם בחיים. ואפילו אם הם בחיים, האם הם יהיו מוכנים לשאת נשים מואביות, בעיקר כאלה המקושרות לאלמילך, שנשט אותם בעת צרה? לבסוף, ייתכן שנעמי פשוט לא רוצה שכלותיה המואביות ילוו אותה, והיא משתמשת בזאת כתירוץ לשלח אותן מעליה.

עם זאת, הטקסט עשוי לרמוז כי לרות וערפה אין שום כוונה ספציפית כאשר הן מחליטות להתלוות לנעמי. למעשה, ארבעת הפעלים הראשונים המתארים את מסעה חזרה של נעמי הם פעלים בלשון יחיד (רות א ו-ז), המתייחסים רק לנעמי. כלותיה מוצגות פעמיים כנלוות ("ושתי כלתי עמה"), העוקבות אחר מעשי נעמי, אך נטולות בחירה משל עצמן. רק בסוף התיאור הפעלים מתחילים להופיע בלשון רבים, ומתארים את כל הנשים ההולכות בדרך ("ותלכנה בדרךך לשוב אל ארץ יהודה").

בהתבסס על כך, המלבי"ם מציע קריאה ייחודית של האירועים:

הנה כלם הסכימו לצאת מן המקום הזה כי חשבו שמזל המקום גורם... רק נעמי לבדה גמרה בדעתה לשוב משדי מואב... אחר שהחזיקו בדרך ובאו עד סוף ארץ מואב שהוא הדרך ההולך רק אל ארץ יהודה אז הסכימו גם הם לשוב אל ארץ יהודה (מלבי"ם רות א ו-ז).

המלבי"ם מציע כי רות וערפה לא תכננו מלכתחילה להתלוות לנעמי אל מחוץ למואב. מטרתן הייתה רק לעזוב את העיר בה הן חוו גורל כל כך אכזר. גישה זו מקבלת חיזוק במילות הפרדה והתודה העדינות של נעמי: "שבנה

ותאמר נעמי לשתי כלתי לכה שבנה אשה לבית אמה יעש ה' עמכם חסד כאשר עשיתם עם המתים ועמדי. יתן ה' לכם ומצאן מנוחה אשה בית אישה ותשק להן ותשאנה קולן ותבכינה. ותאמרנה לה כי אתך נשוב לעמך. ותאמר נעמי שבנה בנתי למה תלכנה עמי העוד לי בנים במעי והיו לכם לאנשים. שבנה בנתי לכן כי זקנתי מהיות לאיש כי אמרתי יש לי תקוה גם הייתי הלילה לאיש וגם ילדתי בנים. הלהן תשבנה עד אשר יגדלו הלהן תעגנה לבלתי היות לאיש אל בנתי כי מר לי מאד מכם כי יצאה בי יד ה'. ותשנה קולן ותבכינה עוד ותשק ערפה לחמותה ורות דבקה בה. ותאמר הנה שבה יבמתך אל עמה ואל אלהיה שובי אחרי יבמתך. ותאמר רות אל תפגעני בי לעזוב לשוב מאחריך כי אל אשר תלכי אלך ובאשר תליני אליו עמך עמי ואלהיה אלהי. באשר תמותי אמות ושם אקבר פה יעשה ה' לי וכה יסיף כי המנות יפריד ביני ובינך. ותרא כי מתאמצת היא ללכת אתה ותחדל לדבר אליה. ותלכנה שתיים עד באנה בית לחם (רות א ה-ט).

בליבו של הפרק הראשון נמצא הדיאלוג בין נעמי לבין כלותיה המואביות. נעמי מתחננת בפניהן לחזור למואב, אך הן מתעקשות ללוות אותה, על-אף טיעוניה ההגיוניים והמשכנעים. לבסוף, ערפה מוותרת ומסכימה לשוב למואב, בעוד רות מתמידה ונשארת עם חמותה.

שתי שאלות עיקריות עולות מהסיפור. ראשית, מה גורם לרות ולערפה ללוות את חמותן? שנית, מדוע נעמי מנסה למנוע מהן לעשות זאת? שאלה שלישית, העוסקת במה שבסופו של דבר מבדיל בין רות לבין ערפה, תהיה נושא של השיעור הבא.

כוונותיהן של רות וערפה

מדוע רות וערפה מלוות את נעמי? השאלה הזו מורכבת מטענתה ההגיונית לכאורה של נעמי לפיה הן צריכות לחזור לבית אימן. נעמי מניחה שיהיה להן טוב יותר להיות עם אמותיהן ולא עם חמותן.¹

תשובה אפשרית אחת יכולה לנבוע ממילותיה של נעמי: "למה תלכנה עמי העוד לי בנים במעי והיו לכם לאנשים?" נעמי מניחה שלכלותיה יש אינטרס כלשהו. בדומה לחוק הייבוש המקראי,² חברות קדומות נוספות חקקו כי על

1. ישנה הנחה הלכתית לפיה טינה שוררת בין החמות לכלותיה. ראו לדוגמה רמב"ם, הלכות גירושין ז ג; יב טז.

2. ציווי זה דורש מהגבר להינשא לאלמנת אחיו במקרה בו הוא נפטר ללא ילדים, ובכך הוא מספק יורש לשמו של אחיו ולמורשתו; ראו דברים כה ה-י. בשיעורים מאוחרים יותר נבחן את החוקים הללו בהקשר של מגילת רות.

3. חוק ל"ג של אשור התיכונה למשל מאפשר לאלמנה חסרת ילדים לשאת את חמה או את אחד מאחיו של בעלה המנוח, על אף שהחוק היהודי מדגיש שהיא רשאית לשאת רק את אחיו. ראו ג'יימס ב. פריצ'ארד, *Texts Relating to the Old Testament* (1969) עמ' 182.

עליהן ברכות רבות, ומאחלת להן את הטוב ביותר בבתים החדשים שיקימו. הטון של נעמי בוודאי משדר רכות, כפי שעולה מהשימוש המשולש שלה במילה "בנותי", על-מנת להתייחס לכלותיה. ואכן, אפשר כי נעמי מתייחסת לכלותיה כאילו היו בנותיה האהובות, והיא שולחת אותן לבתיהן למצוא בעלים מתוך דאגה לעתידן.

מדרש המציג גישה זו, מניח כי נעמי משלחת אותן ממנה מסיבות אלטרואיסטיות:

אל בנותי אללי בנותי, כי מר לי מאד מכם בשבילכם
כי יצאה בי ובבני ובבעלי יד ה' (רות רבה ב יז).

התרגום מאמץ גישה דומה, על אף שהוא מתרגם את המילה "מכם" לא כ"בשבילכם" אלא כ"יותר מכם":

בבקשה בנותי, אל תמררו את נפשי, כי מר לי יותר
מכם, כי יצאה בי מכה מלפני ה'. (תרגום א יג).

בניסיון להסביר מדוע נעמי בסופו של דבר נכנעת לתשוקתה של רות להישאר איתה, מדרש נוסף מציג את חמלתה של נעמי כלפי רות:

כיוון שראתה נעמי שקיבלה והטריחה עליה בבכיה גדולה, נתגלגלו רחמיה והטריחה עליה וקיבלתה (רות זוטא א).

ניכור

עם זאת, כפי שצוין לעיל, הנחתה של נעמי כי כלותיה פועלות מתוך אינטרס עצמי יכולה להצביע על כך שמערכת היחסים אינה רק חברותית. טענה זו נתמכת על-ידי קריאה זהירה במילותיה האחרונות של נעמי, אלו המזרזות את החלטתה של ערפה לשוב למואב:

כי מר לי מאד מכם כי יצאה בי יד יי' (רות א יג).

נראה כי ישנו קשר בין שתי ההצהרות האלה. נעמי יכולה לטעון כי מרירותה נובעת מכלותיה, שבמידה מסוימת אחראיות לעונש הא-לוהי.

ראינו כבר שני תרגומים שונים למילה "מכם", "בשבילכם" או "יותר מכם". הזוהר מציע אפשרות שלישית: "בגללכם".⁶

מאי מכם? א"ר קרוניא אמר רב (כהנא) עאקו בלבאי (-מר בלבי) מכם דאתון גרמתון לבניי דימותו (-שאתן גרמתן לבניי שימותו) (זוהר חדש רות לז ע"א).

ברגע האחרון, בניסיון לשכנע את כלותיה לא להתלוות אליה, נעמי מעמיסה על כתפיהן אשמה חמורה. היא מאשימה אותן במצבה האומלל. אם הן לא היו נישאות למחלון וכליון, ה' לא היה כועס על בניה, הורג אותם, ומביא אותה למצבה העגום.⁷

6. קריאה דומה מוצעת ב"פשיטא", התרגום הסורי של התנ"ך: "כי מר לי מאוד בגללכם".

7. בהתייחסו למצב זה, הרמב"ן (בראשית לז לה) טוען כי המונח "בנותי" לא מכוון בהכרח להבעת חיבה, כאשר נעמי עושה בו שימוש על-מנת לפנות לכלותיה. זהו מונח שגור בו אדם מתאר את כלותיו.

אִשָּׁה לְבֵית אִמָּה יַעֲשֶׂה ה' עִמָּכֶם חֶסֶד כְּאִשֶּׁר עָשִׂיתֶם עִם הַמֵּתִים וְעִמָּדִי. יִתֵּן ה' לָכֶם וּמִצְאֵן מְנוּחָה אִשָּׁה בֵּית אִישָׁה" (א' ה-ט). מלכתחילה, נראה כי נעמי הניחה שהנשים יקבלו בקלות את הצעתה. היא לא משקיעה מאמצי שכנוע גדולים, מביעה ברכות את הערכתה לנדיבותן,⁴ ומציעה להן את ברכתה. עם זאת, רות וערפה מחליטות, אולי באופן ספונטני, להתלוות אל נעמי אל בית לחם, ובכך מחזקות את ניסיונה של נעמי להניאן מכך.

בין אם ההחלטה הייתה ספונטנית ובין אם לא, אנחנו עדיין לא בטוחים מדוע רות וערפה בחרו להישאר עם נעמי. האם ההחלטה אכן נובעת מאינטרס כלשהו? או שאולי זהו ביטוי מהימן של רחמים או חיבה לנעמי? זה יכול להיות מעשה של סנטימנטליות, המעיד על הקושי שבפרידה מאימם של בעליהן המתים. ראוי גם לציין כי רות וערפה מזכירות את רצונן לשוב עם נעמי לעמה (א' ט), ובכך מציעות אולי כי הן מעוניינות להיות חלק מהעם היהודי.⁵

בעוד לעולם לא נדע מהן הכוונות מאחורי הפעולות המקוריות של כלותיה של נעמי, דבר אחד נותר ברור - שתי הנשים האלה בסופו של דבר שונות במטרתן ובהחלטותיהן. על אף כוונותיה המקוריות של ערפה, היא בסופו של דבר משנה את דעתה. רות, לעומתה, מציגה נאמנות בלתי מעורערת וכוונה נחושה להישאר עם נעמי. זהו המעשה הבלתי אנוכי של רות הקובע את מסלול הסיפור. רות היא זו המאפשרת לנעמי לבנות את משפחתה וליצור את שושלת בית דוד. נמשך לבחון את סיבותיה של רות בשיעור הבא.

מדוע נעמי משלחת את כלותיה?

מדוע נעמי משקיעה כל כך הרבה מאמץ בניסיון לשכנע את כלותיה לא להתלוות אליה לבית לחם? כשבוחנים את המניעים של נעמי, עולות שלוש גישות שונות במקורות חז"ל: חמלתה של נעמי על כלותיה, רצונה האמיתי שהן לא יתלוו אליה, והתרחיש המתוכנן של נעמי, שנועד להכין את הנשים לגיור אפשרי.

חמלה

אחת הגישות ביחס לפעולותיה של נעמי היא הגישה האלטרואיסטית, הנובעת מחיבתה ומדאגתה לכלותיה. ואכן, התוכן של נאומה מרמז על כך, כאשר היא מרעיפה

4. רוב הפרשנים מניחים כי החסד למתים אליו נעמי מתייחסת הוא שהנשים לקחו חלק בהלווייתיהם של מחלון וכליון (רות רבה ב יד). חסד זה מוכר בשם חסד של אמת, מכיוון שאדם המבצע חסד זה מניח שלא תהיה כל תמורה למעשיו (ראו רש"י, בראשית מז כט). ישנו דיון מסוים על טבעו של החסד שרות וערפה מבצעות עבור נעמי (חסד עבור החיים). כמה פרשנים הציעו כי הן ויתרו על כתובתן בעבור נעמי (רות רבה ב יד), בעוד אחרים טוענים כי הן התאבלו יחד עם נעמי (מדרש אנונימי בערבית שתורגם ונערך על-ידי הרב קאפח, ירושלים, 1962). בהתאם לקריאת המלבי"ם את הפסוק, אנו יכולים להציע כי החסד שנעשה עם נעמי הוא האופן בו הן ליוו אותה בשלב הראשוני של מסעה אל מחוץ למואב.

5. ישנו רק ספק קטן שזהו המקרה בהתייחס לרות, שמתחייבת לאמץ את נעמי, כמו גם את עמה ואת א-לוהיה. נבחן נושא זה לעומק בשיעור הבא.

לראות האם הנשים אכן מתכוונות באמת להצטרף לעם היהודי. זוהי הקדמה להליך הגיור.

שבנה בנותי לכנה, ר' שמואל בר נחמני בש"ר יודן בר' חנינא בשלש מקומות כתיב כאן שבנה שבנה שבנה⁸ כנגד ג' פעמים שדוחין את הגר ואם הטריח יותר מכאן מקבלין אותו (רות רבה ב טז).

מדרש אחר הופך את משמעות חזרתה המשולשת של נעמי על המילה "שובנה":

נעמי אומרת שובנה בנותי. שובו שובו בתשובה (זהר חדש, אחרי מות עח ע"א).

לפי פרשנות זו, הסיפור כולו נועד להוביל לגיור של כלותיה. ואכן, כפי שנראה בשיעור הבא, זוהי הדרך בה כמה מדרשים מתייחסים לגיור שערכה נעמי לרות לאחר עזיבתה של ערפה. רש"י מבין את הביטוי "וַתַּחְדַּל לְדַבֵּר אֵלֶיהָ" כרכיב משפטי בהליך הגיור. הוא מסכם שיטת נקודה בה לנעמי כבר אין זכות להמשיך להניא את רות מגיור:

ותחדל לדבר אליה - מכאן אמרו אין מרבין עליו ואין מדקדקין עליו (רש"י, רות א יח).

סיכום

ראינו שלוש גישות שונות העוסקות בשאלה מדוע נעמי מנסה למנוע מכלותיה להתלוות אליה. הגישה הראשונה מציעה כי נעמי מונעת מדאגה כנה לרווחתן של ערפה ורות. הגישה השנייה מציעה כי נעמי באמת ובתמים לא רוצה שכלותיה יתלוו אליה, בין אם היא כועסת עליהן או מובכת מהן. הגישה השלישית רואה זאת כמבחן שנועד לבדוק את כנותן של רות וערפה, במטרה לבצע את גיורן.

העמימות בנוגע לכוונתה של נעמי כאשר ניסתה לשכנע את כלותיה מדהימה ממש כעמימות הקודמת שצוינה בנוגע לתשוקתה לשוב לבית לחם. הן מייצגות תפיסה סבוכה של דמותה של נעמי, אדיקותה, ועולמה הדתי.⁹ המורכבות הזו קיימת הן בתיאור המקראי של נעמי והן בייצוגים המדרשיים. למעשה, הטקסטים המקראיים והמדרשיים מציינים את נעמי כדמות תלת-מימדית, המוגדרת על-ידי המורכבויות והמניעים הרבים המוטמעים בכל אדם.

8. שימושה המשולש של נעמי בפועל "שבנה" (רות א ח; יא; יב) הוא בצורת רבים, דבר המרמז על כך שהיא פונה הן לערפה והן לרות. לכן, אין ספק שמדרשים אלה מרמזים שנעמי הייתה מעוניינת גם בגיורה של ערפה, ולא ברות לבדה.

9. כאשר המגילה לא מציינת בפירוש מדוע נעמי מנסה למנוע מרות ומערפה להתלוות אליה, היא מאפשרת ואפילו מעודדת פרשנויות רבות, ומותרות אותן מעופפות כאפשרויות, כל אחת מהן עשויה להעשיר את קריאתנו בסיפור. למעשה, עמימות בנוגע לפרטים מהותיים היא אחת ממאפייניו של התנ"ך, ומאפיין זה מאפשר הצגה סבוכה של דמויות ועלילות, ומזמין את הקוראים להפוך למשתתפים פעילים בתפישת הדקדוקים והמורכבויות של הסיפור. להרחבה של רעיון זה, ראו לדוגמה מאיר שטרנברג, הפואטיקה של הנרטיב המקראי (1985), במיוחד עמודים 186-229; רוברט אלטר, האמנות של הנרטיב המקראי (1981), בעיקר עמודים 114-130.

מדרש נוסף מניח, בדומה, כי נעמי באמת ובתמים לא רצתה שכלותיה יתלוו אליה, אך מסיבות אחרות:

ותאמר נעמי לשתי כלותיה. מפני מה היתה מחזרת אותן? כדי שלא תתבייש בהן (רות ז טא א).

המדרש ממשיך ומתאר כיצד נשים זרות זוהו בקלות בשל שמלותיהן. שובה של נעמי לבית לחם עם שתי כלות מואביות לצדה ודאי היה הופך את שובה הביתה לקשה יותר. יכול להיות כי מסיבה זו נעמי התנגדה בנחישות לכך שכלותיה יתלוו אליה בשובה לבית לחם.

האפשרות כי נעמי באמת ובתמים לא רצתה שכלותיה ישובו עמה נתמכת על ידי תגובתה של נעמי להצהרת הנאמנות של רות, ממנה עולה כי היא תישאר עם חמותה בכל מחיר. נעמי לא מחבקת את רות, והיא לא מציעה מילים של חסד או של תמיכה. למעשה, היא נותרת דוממת לאור הצהרת הנאמנות הדרמטית של רות. הפסוק מצייין "וַתַּחְדַּל לְדַבֵּר אֵלֶיהָ". השורש חד"ל מצביע על פעולה מכוונת מצדה של נעמי, הפסקה של התקשורת.

הפסוק הבא "וַתִּלְכְּנָה שְׁתֵּייהֶם" עשוי גם הוא לרמוז על הניכור של נעמי כלפי רות. ביטוי זה מזכיר את הביטוי הידוע ממסעו של אברהם עם בנו, בציות למצוות ה' להקריבו (בראשית כב ו). עם זאת, בבראשית הפועל ממשיך במילה משמעותית המצביעה על אחדותם, "וַיֵּלְכוּ שְׁנֵיהֶם יַחְדָּר". הדהוד התיאום של אברהם ויצחק במהלך מסעם הקשה מנוגד לתחושת חוסר האחדות העולה מן הסיפור שלנו, כאשר נעמי שבה לבית לחם לצד כלתה הבלתי רצויה. אנחנו כמעט ויכולים לדמיין את הסצנה בה נעמי ורות מהלכות בדממה בדרך המאובקת ממואב לבית לחם, כל אחת מהן אבודה במחשבותיה, בעוד נעמי הולכת ומקבלת את עובדת נוכחותה של כלתה.

אחד המדרשים מציע כי הן אפילו לא הלכו זו לצד זו, דבר המדגיש את הניכור:

ותלכנה בדרך - הוצרה עליהם הדרך, והלכו בייחוד (-בנפרד) (רות רבה ב).

בסצנה האחרונה של הפרק ברור כי נוכחותה של רות בשום מקרה אינה מקלה על מרירותה של נעמי, כפי שעולה מתיאורה השני של נעמי את עצמה (רות א ט). נעמי מתארת באופן בולט את הריקניות של חזרתה מבלי שום התייחסות לרות. למעשה, אף אחד לא שם לב לרות: "וַיִּתְּהוּ כָּל הָעִיר עֲלֶיהָ וַתֵּאמְרָנָה הַזֹּאת נְעָמִי" (רות א ט). אפשר כי אנשי העיר התעלמו מרות בכוונה, מונעים משנאת זרים. מצד שני, ניתן להניח כי לא שמים לב לרות בתוך ההתרגשות והבלבול סביב חזרתה של נעמי. אולי, עם זאת, אנשי העיר פשוט מבינים את הרמז של נעמי, ולא מתייחסים לרות כאל מישהי הקשורה לנעמי באופן מיוחד.

נסיונה של נעמי לגייר את רות

מדרשים רבים מתייחסים למצב בו נעמי מנסה למנוע מכלותיה ללוות אותה כחלק מפורמאליות הלכתית, ניסיון

• •
• כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולד"ר יעל ציגלר, תשע"ג •
• תרגום: נועה זהבי-רז •
• עורך: ישי גלזנר •
• •
• בית המדרש הוירטואלי שליך ישיבת הר עציון •
• האתר בעברית: <http://www.vbm-torah.org/vbm> •
• האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> •
• משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 •
• דואל: YHE@etzion.org.il •
• •